

Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодраг Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божича СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пејар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Реч уредника

Историја простора Косова и Метохије је бурна, под непрекидним надзором стручне и шире јавности, сходно својој друштвеној и политичкој важности. Вековима изражени антагонизми српског и албанског народа допринели су таложењу проблема који компликују свакодневни живот, због чега је научно сагледавање ових међуетничких односа константно неопходно. Историчари из Србије, млађе и средње генерације, који се баве различитим периодима и аспектима историје овог простора, отварају нова питања, а стара преиспитују посредством нових тумачења архивских докумената. Ипак, њихово истраживање суочава се с методолошким изазовима, попут критике извора, интерпретације, историјског контекста, квантитативних метода, дигитализације и архивске доступности, док истраживање Косова и Метохије додатно отвара политичка, идентитетска и националистичка питања, због чега је неопходно избегавати субјективистички и ревизионистички приступ.

Архивски извори о Косову и Метохији постављају пред историографски еснаф још неколико изазова. Конкретно, како их лоцирати, доћи до њих и ваљано их искористити поштујући методолошке оквири које одређује наука. И све то у ери за историографију нимало благонаклоних билатералних (па чак и трилатералних) друштвено-политичких односа на релацији Београд–Тирана–Приштина. У оваквим условима најважнији је, мишљења смо, интензиван проток информација стечених током година рада на различитим темама (дакле фондовима), односно на различитим местима (дакле, архивима, библиотекама, музејима), а које баштини готово сваки истраживач.

Обједињена искуства проистекла из дугогодишњих пракси, пружају увид у бројне корисне податке. Од оних основних да ли се документација налази у Србији, Албанији и(ли) Немачкој и на којем је језику сачувана, преко административних, који појашњавају да ли се може узети једна или више архивских јединица (кутија, фасцикла), да ли је грађа у дигиталном формату, односно да ли се документа могу фотографисати, копирати или се не могу уопште умножавати, до оних крајње практичних – да ли запослени у некој институцији знају стране језике, како доћи до њих, колико кошта боравак у близини архива у Риму, Београду, Тирани и(ли) Приштини, итд. Дакле, поучени корисним примерима из других научних области,¹ сматрамо да је потребно обједиња-

1 У медицини, на пример, уобичајено је, али и обавезно, постојање „Националних водича добре клиничке праксе“, тј. специјалних приручника за лечење појединих болести (нпр.

вање искустава што већег броја историчара, али и колега из других гра-на хуманистике и друштвених наука, да би се створила нека врста „водича за истраживање“ („водича корисне/проверене праксе“). У овом случају, за мозаик тема које представља бурна прошлост Косова и Метохије током 20. и првих деценија 21. века.

С обзиром на методолошке и историографске изазове с којима се истраживачи суочавају, указала се потреба за анализом кључних проблема и отворених питања, те за поменутом разменом практичних искустава, а у оквиру једне научне конференције. Стога је 15. маја 2025. у организацији Института за новију историју Србије одржана научна конференција „Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку“, на којој су радове презентovala 22 учесника, примарно млађе и средње генерације. Циљ конференције био је да се кроз презентацију тема из досадашњих истраживања пружи основа за даљи научни рад, омогући критичко преиспитивање постојећих закључака и подстакне развој нових истраживачких приступа. Резултат представља зборник научних радова који хронолошки и разноврсно покривају цео 20. век на простору Косова и Метохије. Текстови у зборнику груписани су у три целине: 1. историографија, 2. идентитети и култура сећања и 3. методологија сећања.

Целину под називом „историографија“ чине радови Божице Славковић Мирић, Душана Бојковића, Милутина Живковића, Душана Поповића, Немање Димитријевића, Александре Колаковић и Јелене Тодоровић Лазић, као и Слободана Селинића. Рад др Божице Славковић Мирић „Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду“ указује на значај економске историје за разумевање историјских процеса у њиховом пуном обиму. На основу документације похрањене у Архиву Југославије, а уско везане за прошлост Косова и Метохије, анализиране су економске везе и погранични промет између Југославије и Албаније у назначеном раздобљу, као и утицај политичких прилика на економске односе два суседа. Наглашен је значај Призрена, једног од највећих трговачких центара у близини југословенско-албанске границе. У раду „Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941“ аутора др Душана Бојковића истакнут је, најпре, проблем различитог поимања појма „Косово“, одно-

аутизма, болести плућа, главобоље, итд). Они се затим стављају на располагање свим лекарима у Србији, како би им се рад уједначио и олакшао. Водичи су доступни у електронској форми на сајту Министарства здравља Републике Србије. У њиховој изради учествује више лекара специјалиста, који су се усавршавали у областима третирања болести којој је водич посвећен. Притом се уносе како лична искуства тако и препоруке државних лекарских друштава и све се то усаглашава са препорукама и искуствима из сличних водича састављених на нивоу читаве Европе. Тако широко обједињена искуства значајно поспешују рад како у свакодневној пракси тако и у науци.

сно „Косово и Метохија“, у територијалном погледу током међуратног периода, који је присутан како у јавном дискурсу тако и у домаћој и страној историографији. Сем тога, представљени су главни токови у процесу развоја свести међу југословенским комунистима о посебности простора Косова и Метохије у односу према околним југословенским областима. Рад др Милутина Живковића „Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса“ наглашава домете и ограничења истраживања наведене теме, указујући на разуђеност архивске документације значајне за разумевање овог проблема, даље, степена њене сачуваности и доступности, као и на главне трендове у домаћој и страној научној литератури. Детаљно су, затим, анализирани односи између структура СС и Албанаца са простора Косова и Метохије, при чему је као нарочито важна истакнута њихова идеолошка, политичка и војна позадина. У свом раду „Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године“ Душан Поповић указује на постојање малог броја научних радова везаних за питање одметништва на наведеном подручју у годинама непосредно по окончању Другог светског рата. Настојећи да својим истраживањем попуни ову историографску белину, аутор је анализирао деловање одметничких група и појединаца, њихово кретање и скривање од власти, као и акције југословенских снага безбедности с циљем пацификације штавичког краја. Текст је пропраћен коментарима о богатој архивској грађи похрањеној у Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару, као и теренском раду који је колега Поповић спровео и његовом значају за савремену српску историографију. Архивист докторанд Немања Димитријевић је у свом раду „Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)“, поред приче о условима рада у државном архиву „Косова“, реконструисао и рад наведеног института у кратком периоду његовог постојања, од јула 1953. до децембра 1955. Аутор је представио околности оснивања Албанолошког института, циљеве његовог деловања, број и активности запослених, као и разлоге укидања ове институције. Заснован на анализи извештаја француских дипломата из Тиране и Београда, а који су ауторке прикупиле истраживањима у архивама у Паризу (о чему дају и осврт), рад др Јелене Тодоровић Лазић и др Александре Колаковић „Албански поглед на кризу на Косову 1981. године“ доноси нова сазнања о погледима Париза на масовне демонстрације Албанаца у марту и почетком априла 1981. Указано је на значај наведених дипломатских извештаја за формирање ставова о косовској кризи на Западу, с обзиром на то да албанско питање у том тренутку још увек није било интернационализовано. У раду „Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног комитета Савеза комуниста Србије 1987“ др Слободан Селинић анализирао је ставове београдског партијског руководства о косовском питању у

контексту сукоба две струје српских комуниста током пролећа 1987. Аутор закључује да ни у једној од наведених страна није било националиста, будући да су представници обе групе наступали са југословенских позиција, али су разлике биле видљиве у погледу начина на који је требало решити кризу у српско-албанским односима на терену јужне покрајине.

Другу целину у зборнику под називом „идентитети и култура сећања” чине радови Саве Ђурђевића, Ненада Антонијевића, Јована Алексића, Уроша Микетића и Ратка Минића. Рад мср Саве Ђурђевића „Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација” осветљава питање односа власти социјалистичке Југославије према турској мањини. Указано је на проблем интеграције Турака у југословенски државни организам, као и на процес опадања броја ове националне мањине на територији Косова и Метохије, што је стајало у вези не само са масовним исељавањем у Турску већ и са питањем очувања идентитета и појачаним притиском у духу њихове албанизације. Аутор анализира и проблеме доступности архива који чувају документацију везану за историјат турске мањине на Косову и Метохији, како оних на њеној територији тако и оних у Београду. Рад „Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату”, аутора др Ненада Антонијевића, истражује питање утицаја књижевних дела и активности Музеја жртава геноцида на формирање сазнања о страдању српског становништва на простору Косова и Метохије. Као релевантни примери анализирани су романи Миодрага Вујовића, „Од Косова до Косова”, и Петра Б. Јакшића, „Космет–Липљан, призори непојмљивог страдања”, затим изложбена поставка Музеја жртава геноцида „Прећутани злочин: Зверства албанских квислинга над Србима и Јеврејима на Косову и Метохији у Другом светском рату” и документарно-играни филм „Крст са Косова”. Тема рада др Јована Алексића „Одјеци ’Књиге о Косову’ у југословенској интелектуалној јавности” везана је за објављивање наведене монографије академика Димитрија Богдановића 1985. и реакције које је она побудила у научним круговима. Анализирани су ставови самог аутора „Књиге о Косову”, посебно тезе које су позивале на отварање косовског питања, као и полемички написи Алија Хадрија, Венцеслава Глишића и других историчара који су настојали да га у научном погледу дискредитују и дисквалификују. „’Опрост крви’ код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*” је наслов рада др Уроша Микетића, у којем су представљени напори албанских првака на пољу превазилажења проблема крвне освете у духу албанског националног уједињења. Ауторово истраживање засновано је на анализи усмених казивања савременика наведених догађаја, забележених у оквиру пројекта приштинске ор-

ганизације „Иницијатива за усмену историју“. Посебан значај представља анализа усмене историје као извора за прошлост Косова и Метохије, а на примеру овог великог и издашно финансираног пројекта. Рад „'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови“ аутора докторанда Ратка Минића указује на најзначајније проблеме у процесу истраживања наведеног питања. Реч је, најпре, о одабиру појмова, затим о ограниченом приступу примарним архивским изворима и начину на који се може доћи до њих, скромним дометима мемоарске литературе, као и о идеолошко-политичким утицајима на писање дневне штампе.

Трећу целину у зборнику под називом „методологија сећања“ чине радови Душана Фундића, Зорана Јањетовића, Игора Вукадиновића, Петра Ристановића и Стефана Радојковића. У свом раду „Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века“ др Душан Фундић указао је на изазове истраживања наведеног проблема, сагледавајући деловање конзулата Двојне монархије у Призрену, Скопљу и Митровици. Посебно су анализирани извештаји Алфреда Рапапорта, једног од најуспешнијих аустроугарских службеника који је на терену Косовског вилајета боравио крајем 19. и почетком 20. века. Аутор даје информације о дугогодишњем раду у Државном архиву у Бечу/Haus-, Hof- und Staatsarchiv. У раду др Зорана Јањетовића „Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају“ указано је на бројне проблеме, изазове и контроверзе везане за наведену тему, као и на сам њен значај за обликовање савремених националних митова. Представљени су најважнији резултати истраживања домаћих и страних аутора, при чему је истакнуто да је и број албанских усељеника и број албанских жртава умногоме преувеличан на једној, односно више-струко умањен на другој страни. Аутор је притом користио архивску грађу насталу радом југословенских безбедносних служби са ограниченим приступом, што даје посебан значај овом чланку. О питању броја албанских жртава писао је и др Игор Вукадиновић у свом раду „Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива. Масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата“. Настојећи да утврди националну структуру ликвидираних лица, као и околности у којима су стрељања почињена и мотиве који су југословенске власти наводиле на такав вид репресије, аутор закључује како су, насупротив увреженом мишљењу израженом понајвише у мемоарској литератури насталој из пера бивших припадника југословенских снага безбедности, ратни злочинци и одметници чинили тек мали проценат убијених после рата, те да су оружане акције власти у првом реду имале за циљ да путем стварања атмосфере страха осигурају успостављање органа нових власти и новог друштвено-политичког поретка у земљи. Свој рад „Изазови истражива-

ња косовске кризе 1981–1989“ др Петар Ристановић је конципирао као водич за будуће истраживаче косовског питања током последње деценије постојања социјалистичке Југославије. Уз краћи критички осврт одабране домаће и стране научне и мемоарске литературе о наведеном проблему, аутор је пружио преглед најзначајнијих архивских фондова и збирки, истичући да је архивска грађа настала у наведеном раздобљу углавном несређена, док је један мањи део уништен или недоступан за истраживање. У свом раду „Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи“ др Стефан Радојковић дао је критички преглед научне литературе о косовском питању која је настала током последње две и по деценије. Анализирајући резултате најзначајнијих истраживања, аутор наводи да су „хегемона научна истраживања“, блиска тези о „либералном миру“, почивала на глобалној доминацији Сједињених Америчких Држава, те да су, с друге стране, критичари оваквог приступа указивали на наличје наведене тезе, као и на то да такве теорије губе значај у додиру са културним наслеђем изван западног света.

Зборник *Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку* представља радове историчара, али и припадника других друштвених и хуманистичких наука, који су, ослоњени на примарну архивску грађу и релевантну литературу, покушали да дају непристрасну реконструкцију и анализу заједничке прошлости Срба и Албанаца. Циљ зборника је да се избегну стереотипне пројекције и осујети дневнополитичка и пропагандна злоупотреба овог комплексног питања. Такође, зборник представља и подстицај за даља истраживања многобројних питања историје Косова и Метохије у 20. веку, па га предајемо читаоцима као делимичну слику најновијих истраживања, с циљем да се с њима настави. Стога зборник има и сврху да послужи као скуп смерница проистеклих из ранијих истраживања бројних аутора, а ради лакшег приступа барем одређеном броју тема везаних за Косово и Метохију, у будућности.

У Београду,
11. новембра 2025.